

БЪЛГАРИТЕ В СЕВЕРНОТО ПРИЧЕРНОМОРІЕ

ИЗСЛЕДВАННЯ И МАТЕРИАЛИ

ТОМ ДЕСЕТИ

СОЦІАЛЬНА ТРАНСМІСІЯ В ПЕРІОД СОЦІАЛІЗМУ: БОЛГАРИ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ У 40–60-ТІ рр. ХХ СТ.

Олександр Ганчев

Процес передавання соціальної інформації в будь-якому суспільстві здійснюється за допомогою певних інституцій різного порядку. Традиційна сім'я є найменшою одиницею, в межах якої здійснюється трансмісія столітнього соціального досвіду. Місце кожного її члена визначено за народженням, як і визначені засоби взаємозв'язку і передачі інформації між поколіннями.

Дослідження функціонування і трансформації механізмів трансмісії в період соціалізму становить особливий інтерес, оскільки радянське суспільство є неординарною системою з сильною ідеологією, загальнодоступною освітою, централізованим авторитарним апаратом, який контролює всі аспекти соціального життя населення. Процес інтенсивної інтеграції болгарського населення південної Бессарабії в соціалістичне суспільство є яскравим прикладом проникнення й контролю з боку радянської системи.

Південна Бессарабія входить до складу СРСР в 1944 р. До цього моменту історія радянського суспільства налічує близько три десятиріччя, впродовж яких воно зазнає низку перетворень. Після революції 1917 р. починається реалізація ідей радянзації суспільства. Була проголошена рівність чоловіків і жінок. Вони одержують право вільно обирати професію й навчатись. Видається «Декрет про введення однакової оплати чоловічої і жіночої праці». Радянська влада задається метою зробити жінок рівноправними представниками радянського суспільства, різними методами залучаючи їх до виробництва. Згідно з ідеологією комуністичної партії, саме суспільно-продуктивна праця є основним визначником положення жінки в суспільстві.

Рівність чоловіків і жінок в політичних і цивільних правах закріплюється Конституцією 1918 р. У ст. 64 підкреслюється, що правом «обирати і бути обраними» користуються представники обох статей. Важливо відзначити,

що Радянський союз — одна з перших п'яти держав світу, які надають жінкам виборчі права.

У 1918 р. в Росії на рівні законодавства оформлена «свобода шлюбних відносин», а трохи пізніше легалізуються аборти і цивільний шлюб. Це в значній мірі звільняє жінку і відкриває їй шлях до суспільного життя. З другого боку, в результаті цих змін слабшають зв'язки в сім'ї. Метою подібної політики є намагання передати виховні функції державним установам і створення нової ідеологізованої особи без соціального коріння і етнічної приналежності. В 1920 р. на III-х загальних зборах комсомолу В. Ленін говорить, що вихованням повинна займатись держава, суспільні організації і інституції. Виховні функції переходять від сім'ї до дитячих садків і шкіл. Що стосується шкіл, то відразу після революції освіта поставлена під контроль і введена єдина система для всього населення держави¹.

При створенні нового суспільства використовуються усілякі засоби, які пропагують ряд нових ціннісних орієнтацій, як на ідеологічному, так і на побутовому рівні. За допомогою художньої і популярної літератури, а також засобів масової інформації, поступово формуються образи національних героїв (перш за все це герої революції), уявлення про соціалістичний спосіб життя, одяг, інтер'єр житла тощо². Партія намагається контролювати всі сфери людського життя. Роки навчання в школах під ідеологічним контролем і по ідеологічно «правильних» текстах формують представників суспільства з «правильним» світоглядом.

Художня література в 1920-ті — 1930-ті рр. представляє суспільство читачам як одиницю значно більш важливу, ніж особа. Колективізм представляється молодому поколінню як найвища цінність. Людина — це результат соціальних імпульсів³. Цій меті слугують створювані в цей період дитячі будинки і комуни.

Зміни в політиці настають в період Другої світової війни. Необхідністю моральної підтримки солдатів виводяться на передній план в літературних і поетичних творах особові і сімейні цінності, відчуття людини, індивідуальне ставиться над суспільним⁴.

У 1944 р., ще до закінчення війни, публікується новий «Кодекс про шлюб та сім'ю»⁵. Положення в державі вимагає твердої сімейної політики. Це пов'язано з тим, що величезна кількість сімей руйнується під час війни, а стабільність інших значно слабшає. Тому «Кодекс» вводить складну й коштовну процедуру розлучення, змінену лише в 1965 р.⁶

Таким чином, в Радянському Союзі до середини століття вже завершився процес включення жінок в суспільне виробництво, відбулося передавання виховних функцій державним інституціям і йшов процес створення ідеологічно «правильно» вихованого покоління. У зв'язку з цим, щоб бути інтегрованими в радянське суспільство бессарабські болгари, що ввійшли до складу СРСР в 1944 р., повинні були пережити велику частину зазначених процесів у більш короткі терміни.

Значні зміни відбуваються зв'язку з організацією колгоспів в другій половині 1940-х рр. Їх господарсько-адміністративна організація і проникнення радянської системи створюють нову соціальну стратифікацію в болгарських селах. Введення обов'язкової освіти, відкритий доступ до середньо-спеціальних і вищих учбових закладів є важливою умовою диференціації населення за освітньою та професійною ознакою (див. сх. 1). Ці зміни приводять до формування нових структур і ієрархій в суспільстві, що впливає на болгарську сім'ю і, перш за все, на взаємодії між поколіннями в ній. Зміна поколінь, це потік, який гарантує передавання соціальної інформації, культури, досвіду від одного покоління до іншого⁷. Проблема спадкоємності і конфліктів у відносинах між батьками і дітьми може розглядатися як одна з особливостей передавання культурних цінностей від покоління до покоління. Зміни, що ігнорують досвід попередніх поколінь ведуть до виникнення конфліктів.

**Схема 1. Структура суспільства в болгарських селах
Південної України в другій половині XX століття**

			
А	Голова «колгоспу»	«Колгоспні» бригадири	Землероби
	Головні фахівці а) агроном; б) головний бухгалтер;	Бухгалтери	Тваринники
		Механізатори	Тех. персонал
В	Голова с/ради	Працівники с/ради	Технічний персонал в школі, медичному пункті, дитячому саду
	Завідуючий мед. пунктом	Медичний персонал	
	Вчителі	Працівники магазинів, кафе і дитячого саду	
	Партійний організатор		
С	Священик		Диякон

Вища освіта

А – Представники «колгоспу»

Середньо-спеціальна освіта

В – Представники сільської ради і сфери послуг

Середня освіта

С – Представники церкви

Якщо говорити про зміни в болгарських селах південної Бессарабії після 1944 р., необхідно мати на увазі, якими являються культури в момент первинної взаємодії. Болгари є суспільством аграрного типу з характерною для нього структурою, мінімальним відсотком освіченого населення, стабільне й інертне. Радянське суспільство індустріальне, з сильними тенденціями до урбанізації населення, з обов'язковою освітою для всіх, динамічне і прогресивне, з універсальною системою соціального контролю через задоволення матеріального благополуччя⁸. Тому нормальне функціонування болгарської діаспори в подібній індустріальній державі вимагає трансформації ряду стереотипів поведінки, соціальних структур і систем, як і введення інновацій характерних для суспільства, в яке здійснюється інтеграція.

У XIX — першій половині XX ст. болгарське село функціонує як закрита ендогамна спільнота, яка відтворює і передає молодим поколінням накопичений соціальний досвід. Його передавання з покоління в покоління в традиційній культурі має величезне значення. Функціонування механізмів трансмісії соціальної інформації формувалося століттями.

Особливий інтерес для дослідження взаємодії між поколіннями має характеристика процесів, яка була представлена М. Мід⁹. В історії людства вона виділяє три стадії відносин між поколіннями: постфігуративні — діти вчаться у дорослих; кофігуративні — діти і дорослі вчаться у однолітків; префігуративні — дорослі вчаться у дітей.

Постфігуративні культури в більшості випадків властиві традиційним суспільствам. Інформація з покоління в покоління передається несвідомо, що характерне для традиційної культури болгар південної Бессарабії в період до середини XX ст.

Технічний і соціальний прогрес в урбанізованому суспільстві породжують кофігуративні відносини, за яких діти і дорослі все більше орієнтуються на мобільну сучасність. Кофігурація починається разом з першими проявами кризи постфігуративної системи. Однією з вагомих причин подібної кризи є значне зменшення числа старшого покоління. В кофігуративних культурах досвід молодого покоління відрізняється від досвіду дорослих. Молодь самостійно вибирає нові норми соціальної поведінки.

Після Другої світової війни бессарабські болгары переживають репресії і голод 1947–1948 рр. Сталінська машина знищує кращих господарів в болгарських селах, а ще більше вмирають під час голоду. Так починається криза в постфігуративній системі. Новий державний лад і соціалістичні перетворення підштовхують болгар до незнайомого їм суспільства, в якому вони змушені виробляти нові моделі поведінки і соціальні норми. Молодь і старше покоління опинилися в однаковій ситуації і змушені вчитися один біля одного і у своїх однолітків.

Префігуративні культури відображають мобільний теперішній час і орієнтовані на майбутнє. В другій половині XX ст. людство створює ряд ви-

находів, які заглиблюють дистанцію між поколіннями. Молоде покоління, яке закінчило в 1960-х — 1970-х рр. середньо-спеціальні та вищі учбові заклади, опановують різну техніку і способи ведення сільськогосподарських робіт, незнайомих старшому поколінню. Індустріалізація і модернізація суспільства зменшують значення досвіду минулих поколінь. Багато старих знань вже не є необхідними. Болгарська молодь живе в часі незнайомому їх предкам.

Культура болгар південної Бессарабії, під впливом низки обставин, в середині ХХ ст. переходить від постфігуративного стану до кофігуративного. Через декілька десятиріч, з упровадженням науки і техніки в сільське господарство, настає поступовий перехід і до префігуративного стану культури. Все це знаходить своє віддзеркалення у взаємостосунках між поколіннями у всьому сільському суспільстві в цілому і в кожній болгарській сім'ї зокрема.

Щоб розглянути процеси трансформації взаємодій між поколіннями, необхідно звернути увагу на питання, пов'язані з життям однієї окремо взятої болгарської сім'ї, соціалізацією і ролями поколінь у ній.

Якщо прийняти, що до середини ХХ ст. одна середньостатистична болгарська родина трипоколінна¹⁰ і молоде покоління народжено в 1940-х — 1950-х рр., то покоління дідів народилося на межі століть, а батьки в 1920-ті — 1930-ті рр. Відповідно, три покоління виросли при трьох різних державах — Російській імперії, Королівстві Румунія і Радянському Союзу. Спробуємо їх розглянути окремо.

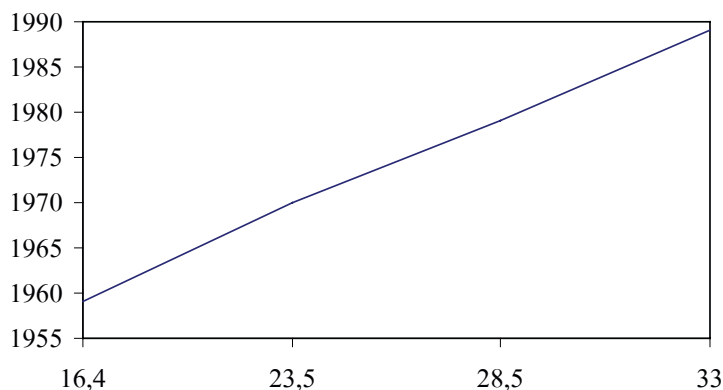
Старше покоління в сім'ї складається з глави родини та його дружини. Це покоління жило в Першу світову війну, Столипінську аграрну реформу і входження Бессарабії до складу Румунії в 1918 р. Воно є першим поколінням бессарабських болгар, що стали власниками оброблюваної ними землі, що виросли і прожили велику частину свого життя в суспільстві, де сила традицій і звичаєвого права має виключне значення¹¹. Родини, в яких це покоління росте і які воно створює, переважно ендогамні і моноетнічні¹².

Покоління батьків народжується в 20-ті — 30-ті рр. ХХ ст. Воно переживає Другу світову війну, сталінські репресії, голод 1947–1948 рр. і бере активну участь в колгоспному будівництві. Соціалізація цього покоління, так само як і багатьох інших до нього, проходить ряд традиційних етапів. У дітей є постійна можливість для спілкування з батьками, з бабусею і дідусем¹³. Прямий зв'язок між поколіннями створює сприятливу основу для трансмісії соціального досвіду. Мова комунікацій болгарська. Беручи безпосередню участь в обрядових практиках, спостерігаючи дії батьків і дідів, в свідомості нового покоління формуються уявлення про навколишнє їх суспільство, його історію і його героїв, з'являються етнічні межі.

У другій половині ХХ ст., поява більш інтенсивних транспортних комунікацій і ряд інших змін в болгарських селах південної Бессарабії перетворюють суспільство на значно більш динамічну систему. Підйом рівня освіти болгар відкриває для нового покоління все більше можливостей і шляхів для

самореалізації. Навчання і міграції в міста мають в 1960-ті — 1970-ті рр. все більш масовий характер (див. сх.2¹⁴).

Схема 2. Збільшення відсотка болгар що мешкають в містах

У динамічному суспільстві гостро постає проблема, пов'язана з механізмами трансляції соціального досвіду. Знання і уміння старших часто не можуть вирішити завдання молоді. Особливо гостро конфлікт виявляється до кінця 1960-х рр., коли в болгарських селах зростає перше покоління молоді, яким ідеали батьків вже чужі.

Унаслідок змін в сім'ї під впливом промислового розвитку, урбанізації і наростаючої мобільності населення, зв'язки між поколіннями в рамках родини, а також між братами і сестрами, слабшають. Літні люди в традиційному суспільстві є трансляторами культурних традицій, займають впливове положення і авторитетні позиції та передають соціальний досвід молодим. В радянському суспільстві їх знання не актуальні, а нові отримуються за допомогою низки соціальних інституцій.

Перше покоління радянських громадян виховується в 1950-ті — 1960-ті рр. 50-ті рр. ХХ ст. є періодом формування нових соціальних структур, колгоспного будівництва і адаптації болгар до радянської системи. Влада ставить їх в певні тимчасові рамки, тобто колгоспне керівництво визначає довжину робочого дня, який у більшості випадків далеко не восьмигодинний. Під час важливих сільськогосподарських періодів, таких як оранка, посів, збирання врожаю і так далі колгоспники працюють цілодобово, оскільки мінімальна кількість техніки і її обслуговування не може забезпечити необхідну швидкість роботи. Люди пересуваються до місця роботи пішки, а це віднімає багато часу, беручи до уваги великі простори сільських угідь. Різностороння господарська

спрямованість колгоспів, вимагає розведення крупної і дрібної рогатої худоби і птахів на фермах, за якими необхідний цілодобовий нагляд¹⁵.

Колгоспні городи й виноградники обробляються переважно жінками, які йдуть на роботу до схід сонця, обідають в полі і повертаються ввечері. Вони ж здійснюють ручну обробку полів, яка не може бути виконана технічно. При цьому, матері, повертаючись додому, повинні приготувати вечерю і сніданок, випекти хліб, прибрати, випрати й полагодити одяг¹⁶. Виникає питання, а скільки часу їм залишається на виховання дітей?

Саме ця ситуація і є метою державної політики — вилучення часу, який може бути потенційно використаним для спілкування в сім'ї. Катрін Вердері, досліджуючи ці ж проблеми в соціалістичному суспільстві Румунії, вводить спеціальний термін для позначення цих процесів — етатизація часу¹⁷. Наскільки етатизація часу в Радянському союзі є процесом суб'єктивно усвідомленим керівництвом партії чи це реакція на ряд господарсько-економічних і інших перетворень в суспільстві важко сказати, але вона реально впливає на ситуацію в болгарській сім'ї в 1950-ті — 1960-ті рр. Відсутність часу для виховання дітей цілком переносить соціалізуючу функцію від сім'ї до державних інституцій. Знову починається виховання поколінь за ідеологічно «правильними» текстами і поступове формування особи з радянською самосвідомістю — громадянина СРСР без соціального коріння і етнічної приналежності.

Процес виховання покоління дітей народжених в 1940-ві — 1950-ті рр. показує, що його соціалізація проходить виключно в дитячому саду, школі, а потім в середньо-спеціальних і вищих учбових закладах. Часто дітей віддають в дитячий сад у віці одного року¹⁸. В таких випадках роль сім'ї обмежується ще більше. Батьки, що повертаються з роботи утомленими, не завжди можуть надати їм належну увагу. Тому більшість дітей саме в дитячому саду вчиться читати, писати, малювати, саме з цієї установи вони знають хто такий дідусь Ленін і саме тут починається ідеологізація особи. Наступний дуже важливий період в житті людини — школа. Введення системи продовженого дня для виконання домашніх завдань зменшує час, який діти могли б провести з батьками. Тобто процес етатизації часу має подвійний напрям.

Таким чином, у болгарських селах південної Бессарабії формується нове покоління, що виросло багато в чому на базі свого досвіду і досвіду своїх однолітків. Темп трансформацій, пов'язаних з інтеграцією болгар в радянське суспільство, ставить молодь і дорослих в однакові умови, в яких вони повинно навчатися взаємно. Іншими словами, в 1950-ті — 1960-ті рр. болгарська культура може бути охарактеризована як кофігуративна.

До 1970-х рр. болгари вже в цілому адаптовані до радянської системи і беруть активну участь в її житті. В кінці 60-х рр. починаються масові міграції в міста, у вищі і середньо-спеціальні учбові заклади і на роботу. Не дивлячись на те, що значна частина залишається жити в містах, все ж таки

великий відсоток повертається додому. Ті, що повернулися, несуть з собою в болгарські села нові технології, знання про господарювання й засоби виробництва. Це є початком переходу до префігуративного стану культури, коли дорослі вчать у молоді.

Розглянувши процес інтеграції болгар в радянську систему і вплив індустріальної системи на традиційне аграрне суспільство, бачимо, що 50-ті — 60-ті рр. XX ст. виділяються як період переходу, в результаті якого порушується трансмісія соціального досвіду. Передавання етнічних традицій між поколіннями стає другорядним. В новій динамічній ситуації велика частина старих знань вже не потрібна, а мобільність нового покоління і темпи змін вводять великі об'єми нової актуальної інформації.

ПРИМІТКИ

¹**Семенова В. В.** Бабушки: семейные и социальные функции прародительского поколения. / Судьбы людей: Россия XX век. Биографии семей как объект социологического исследования. — М., 1996 — С. 327.

²**Buchli V.** An Archaeology of Socialism. — New York, 1999.

³**Dunham V.** In Stalin's Time. Middle-class values of Soviet Fiction. — Durham, 1990 — P. 59.

⁴**Dunham V.** In Stalin's Time... P. 63.

⁵**Поленина С. В.** Женский вопрос и строительство социалистического правового государства. / Труд, семья, быт советской женщины. — М., 1990 — С.2.

⁶Ведомости Верховного Совета СССР. — 1965, №49, ст. 725.

⁷**Кон И. С.** Социология личности. — М., 1967 — С.109; **Афанасьева А. Н.** Исторический процесс и смена поколений. / Преемственность поколений как социологическая проблема. — М., 1973. — С.20.

⁸**Гелнер, Ї.** Нации и национализм. София, 1999 — С.34.

⁹**Мид М.** Культура и мир детства. — М., 1988 — С.429.

¹⁰Наприклад: дані про стаціонарне становище болгарської сім'ї в с. Крінічне, Болградського району, Одеської області за 1979 р. показують значне переважання трипоколінних сімей (більше 50%). Це сім'ї, які складаються, перш за все, з шлюбної пари батька, його одруженого сина або заміжньої дочки і внуків. На цей факт наголошує і Л. А. Демиденко, дослідження якої проходять в 60-х рр. XX ст. — див. **Демиденко Л. А.** Культура и быт болгарского населения в УССР. — Киев, 1970. — С.42.

¹¹Інформатори: **Кунев Петро Миколаєвич**, народився у 1908 р., болгарин, с. Владичень (Импущита), Болградського району, Одеської області; **Пенті Петро Петрович**, народився у 1902 р., болгарин, с. Городне (Чійшія), Болградського району, Одеської області; **Бічева Євдокія Василівна**, народилась у 1903 р., болгарка, с. Суворове (Шикирли-Китай), Ізмайльського району, Одеської області.

¹²Особливості культурно-історичного розвитку болгарських колоній в Південній

Бессарабії впродовж ХІХ — першої половини ХХ ст., контакти з представниками інших етнічних спільнот і консерватизм болгар, стають важливою основою для збереження ендогамії в області шлюбно-сімейних відносин. Ендогамна болгарська сім'я, як правило, моноетнічна.

¹³Інформатори: **Марінова Ганна Семенівна**, народилась у 1928 р., болгарка, с. Крінічне (Чешма-Варуита), Болградського району, Одеської області; **Ганчева Івана Хфедірівна**, народилась у 1926 р., болгарка, с. Владичень (Импуцита), Болградського району, Одеської області; **Тодова Яна Василівна** народилась у 1939 р. болгарка, с. Зоря (Камчик), Саратського району, Одеської області.

¹⁴Дані для схеми узяті з роботи **Богуславська Ю. Ю.** Болгари Одещини у другій половині ХХ століття (статистичний аспект). — В: Археологія та етнологія східної Європи: матеріали і дослідження. Одесса, 2002, с. 254.

¹⁵Інформатори: **Ганчев Василь Іванович**, народився у 1922 р., болгарин; **Ганчев Петро Іванович**, народився у 1924 р., болгарин, с. Владичень (Импуцита), Болградського району, Одеської області.

¹⁶Інформатори: **Ганчева Івана Хфедірівна**, народилась у 1926 р., болгарка, с. Владичень (Импуцита), Болградського району, Одеської області; **Арабаджі Варвара Василівна**, народилась у 1922 р., болгарка, с. Червоноармійське (Кубей), Болградського району, Одеської області.

¹⁷**Verdery, K.** What was socialism, and what comes next. — Princeton, 1996 — С.39.

¹⁸Інформатори: **Ганчева Івана Хфедірівна**, **Арабаджі Варвара Василівна**, **Марінова Ганна Семенівна**.